

Reykjavík 12. janúar 2023

Umsögn landssamtakanna Geðhjálpar um tillögu til þingsályktunar um aðgerðaáætlun í geðheilbrigðismálum 2023-2027

Geðheilbrigðisáætlun áráanna 2023-2027 er tillaga að útfærslu stefnu í geðheilbrigðismálum til ársins 2030 sem samþykkt var á Alþingi vorið 2022. Aðgerðaáætlun fyrri stefnu fyrir árin 2016 til 2020 var metin á um 4-5 milljarða. Þá var tekin sú ákvörðun að setja 600 milljónir í aðgerðaáætlunina eða 12 til 15% af því sem lagt var til. Ekki er búið að kostnaðargreina þá áætlun sem hér er til umsagnar en samkvæmt heimildum Geðhjálpar má ætla að hún kosti ekki undir átta milljörðum næstu sex ár.

Í fjárlögum 2023 og fjármálaáætlun er hvergi að finna heimild fyrir þessum kostnaði sem ætti að vera um 1 milljarður á ári til ársins 2030 fyrir utan 100 m.kr. sem eru merktar heilsugæslunni vegna stefnu í geðheilbrigðismálum. Það er heldur ekki gert ráð fyrir þessum kostnaði í fjármálaáætlun næstu ára.

Landssamtökin Geðhjálp hafa um langt árabil bent á þá staðreynd að geðheilbrigðiskerfið er vanfjármagnað. Samkvæmt skýrslu Ríkisendurskoðunar um geðheilbrigðiskerfið, sem kom sl. vor, þá eru fjárframlög til málaflokksins tæplega 5% af heildarfjárframlögum til heilbrigðismála. Á sama tíma er áætlað umfang geðheilbrigðismála af heildinni í kringum 25%- 30%. Þó aðgerðaáætlunin verði fullfjármögnuð þá er það ekki nóg til þess að rétta af þann mikla halla sem hefur verið á framlögum miðað umfang sl. áratugi.

Fulltrúi Geðhjálpar í vinnunni að aðgerðaáætluninni hefur bent á þá leið að skynsamlegast væri að fá ráðuneyti fjármála- og efnahagsmála til að kostnaðarmeta áætlunina og í kjölfarið að ráðherra heilbrigðismála fari með áætlunina í ráðherranefnd um samræmingu mála og fá forsætis- fjármála- og efnahags og félags- og vinnumarkaðsráðherra með sér í að innleiða áætlunina. Með þeim hætti er líklegra að herra hlutfall aðgerða verði fjármagnað í þessari áætlun en þeirri fyrir árin 2016-2020.

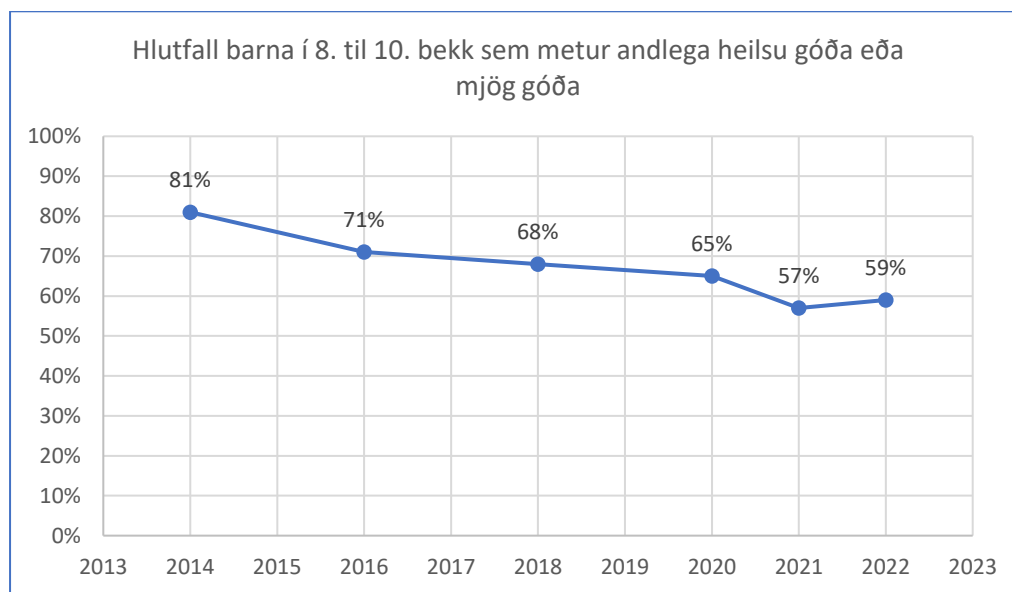
Aðgerðir og spurningar

Hvernig búum við sem samfélag að verðandi foreldrum? Fá þau stuðning og fræðslu um t.d. mikilvægi heilbrigðra samskipta verðandi foreldra á meðgöngu? Hvernig er búið að börnum og foreldrum fyrstu tvö æviár barna? Hvers vegna skilja 50% þeirra sem eignast sitt fyrsta barn á fyrstu tveimur æviárum barnsins? Hvers vegna er áhersla samfélagsins á að koma börnum sem fyrst á leikskóla/dagvist á fyrstu tveimur æviárunum? Af hverju eru foreldrar ekki studdir í því að vera sem mest með börnum sínum á þessum mikilvæga mótunartíma í lífi þeirra? Hvernig eru leikskólakennarar, grunnskólakennarar og annað starfsfólk undirbúið fyrir verkefni sín sem eru að verja meiri tíma með börnum í 10 til 14 ár af lífi þeirra en foreldrarnir?

Hvers vegna greinast alltaf fleiri og fleiri börn með frávík á Íslandi? Hvernig er framhaldsskólinn? Hvers vegna er brottfall úr framhaldsskólum 100% meira hér en á hinum Norðurlöndunum og meðaltal í Evrópusambandinu? Hvaða áherslur eru á vinnumarkaðnum? Hvers vegna hefur geðlyfjanotkun barna

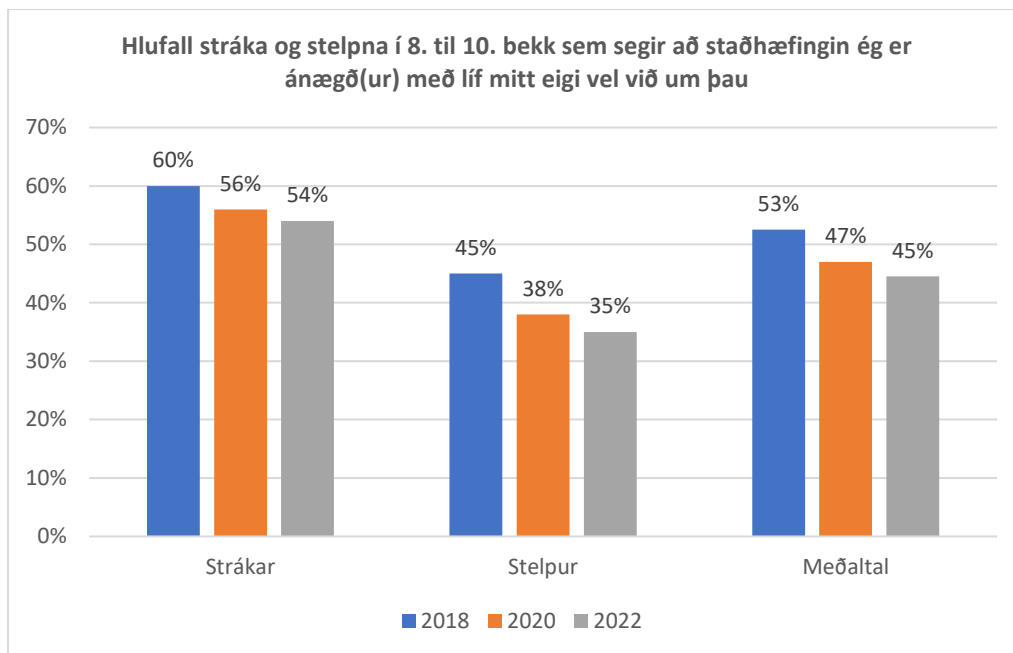
tvöfaldast á 10 árum? Hvers vegna líður börnum verr í dag en fyrir 10 árum? Hvernig er almannatryggingakerfinu háttað á Íslandi? Hvers vegna hefur öryrkjum vegna geðrænna áskorana fjölgað um 250% sl. 30 ár? Hvað erum við að gera til að virkja fólk? Hvernig búum við að eldri borgurum þessa lands? Svona mætti lengi áfram telja.

Þegar horft er til þeirra áætlana sem stjórnvöld á hverjum tíma hafa sett fram kemur í ljós að ekki fara alltaf saman hljóð og mynd. Dæmi um þetta má finna í geðheilbrigðisstefnu stjórnvalda fyrir árin 2016 til 2020. Þar má sjá að fjármunir hafi ekki fylgt verkefnum sem ætlað var að vinna þeim markmiðum sem sett voru fram í áætluninni. Dæmi um þetta eru mörg. Árið 2014 mátu 81% barna í efstu bekkjum grunnskóla andlega heilsu sína góða eða mjög góða. Markmið geðheilsustefnu stjórnvalda var að 90% barna myndi meta andlega heilsu sína góða eða mjög góða árið 2020. Þróunin síðan þá og staðan í dag getur ekki talist annað en vonbrigði þar sem aðeins 59% barna árið 2022 mátu andlega heilsu sína góða eða mjög góða. Þróunin hefur verið niður á við allan þennan tíma með undantekningu frá 2021 til 2022.

Mynd 1 - andleg heilsa

Annað dæmi er hvernig strákar og stelpur meta líf sitt. Þegar tölur þess efnis eru skoðaðar koma fram sterkar vísbendingar um að okkur sé ekki að takast vel upp. Það getur ekki talist ásættanleg niðurstaða að 54% drengja í 8. til 10. bekk meti svo að þeir séu ánægðir og aðeins 33% stúlkna. Þróunin hefur verið niður á við síðan 2018.

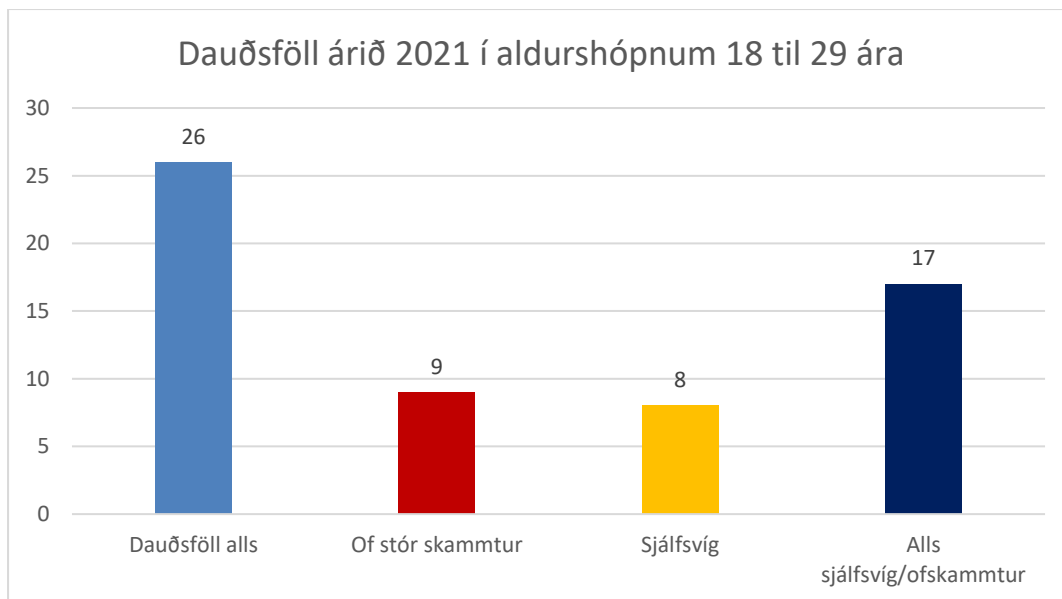
Mynd 2 - ánægð(ur) með líf mitt

Fyrirtækið Rannsóknir & greining hefur gert kannanir á líðan barna um langt árabil og eru þessar tölur fengnar þaðan.

Hvaða fjármunir voru settir í lýðheilsuverkefni á þess tímabili og hvernig var staðið að þeim? Það er ekki nóg að setja sér markmið ef ekki fylgir aðgerðaáætlun og fjármagn sem farið er eftir. Heilbrigðisráðuneytið og Alþingi ættu að hafa þetta í huga enda er samkvæmt fjárlögum 2023 eru aðeins 100 m.kr. sérstaklega merktar aðgerðaáætlun í geðheilbrigðismálum.

Afleiðingar

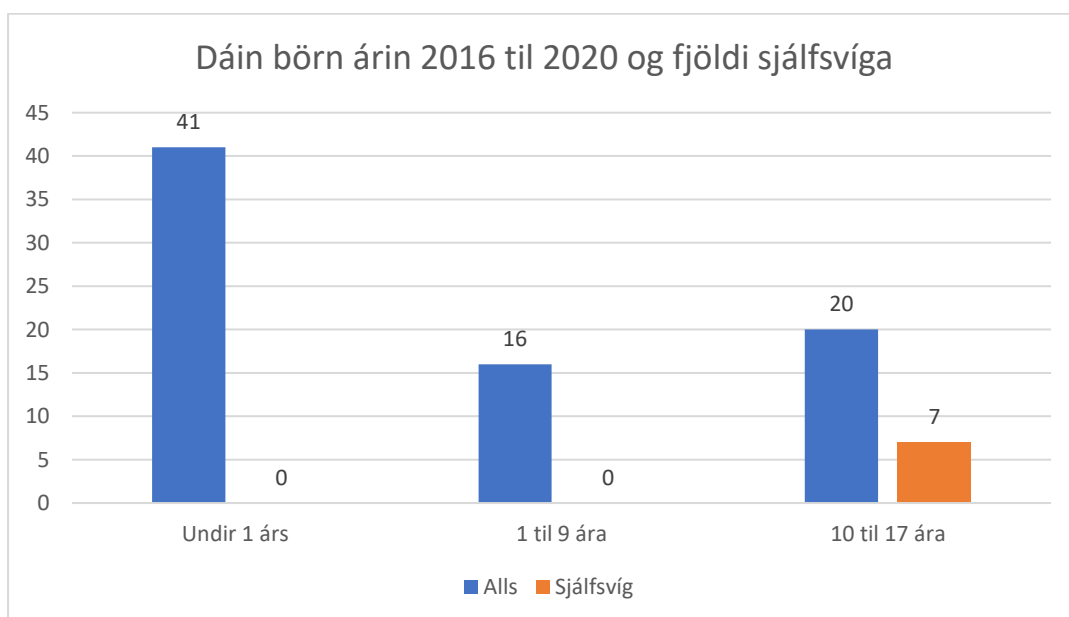
Aðgerðaáætlun var sett fram árið 2018 með 58 aðgerðum til þess að draga úr sjálfsvígum ungmenna. Í þessi áætlun var sett fram með skýrum markmiðum sem margir bundu vonir við. Það eru talsverð vonbrigði og eiginlega óásættanlegt að nú fjórum árum síðar hafi einungis fimm af þessum aðgerðum komið til framkvæmda. Þetta er einn eitt dæmi þess hve erfiðlega hefur reynst að fylgja eftir þeim ákvörðunum og góðu fyrirætlunum sem settar hafa verið fram af stjórnvöldum. Aðgerða er þörf eins og meðfylgjandi gögn frá landlæknisembættinu sýna.

Mynd 3 - dauðsföll árið 2021 í aldurshópnum 18 til 29 ára

Sjálfsvíg eru algengasta dánarorsök ungs fólks á Íslandi. Þetta er alvarleg þróun sem við sem samfélag höfum ekki náð að snúa við. Það tóku 46 manns líf sitt á aldrinum 18 til 29 ára á þessu fimm ára tímabili eða 9,2 á ári. Að auki deyr fólk úr ofskömmtnum lyfja í þessum hópi en það dóu 9 manns úr ofskömmtnum árið 2021. Það þýðir að andlát vegna ofskömmtnar og sjálfsvíga eru í kringum 70% af dánarorsökum í þessum aldurshópi á ári.

Þegar horft er til yngsta aldurshópsins, 0-17 ára, þá er fjölgun sjálfsvíga sl. 20 ár verulegt áhyggjumál. Á árunum 2000 til 2005 þá voru sjálfsvíg tæplega 1% af dánarorsökum í þessum aldurshópi. Á árunum 2016 til 2020 þá var þessi tala 9,2%. Á mynd 4 má sjá tölur um fjölda andláta og sjálfsvíga barna á aldrinum 0 til 17 ára. frá árinu 2016 til 2020 en þarna má hlutfall sjálfsvíga á hverju fimm ára tímabili í öllum andlátum í þessum aldurshópi.

Mynd 4- dáin börn árin 2016 til 2020 og fjöldi sjálfsvíga

Það dóu samtals 77 börn á aldrinum 0 til 17 ára á árunum 2016 til 2020. Þar af voru 57 yngri en 10 ára og 41 yngri en 1 árs. Af þeim 20 börnum sem dóu og voru eldri en 10 ára þá tóku sjö líf sitt eða 35%.

Þegar við horfum á þessi gögn þá getum við ekki annað en sagt: Hingað og ekki lengra! Við verðum að gera betur og hætta að plástra kerfið í von um að þetta muni reddast. Við missum í kringum 8-11 einstaklinga á aldrinum 10 til 29 ára á hverju ári vegna sjálfsvíga. Að auki deyja í kringum níu einstaklingar yngri en 29 ára vegna ofskömmtnar. Það er með öllu óásættanlegt.

Það er líka óásættanlegt hve skakkt verðmætamatið í samfélaginu virðist vera. Stjórnvöld settu um 40 m.kr. í aðgerðaáætlun til þess að draga úr sjálfsvígum ungmenna á fjögurra ára tímabili. Það er 75 sinnum minna en þótti eðlilegt að greiða ráðgjöfum við sölu Íslandsbanka.

Eftirlitshlutverk, hugmyndafræði og aðbúnaður

Önnur birtingarmynd vanfjármögnunar geðheilbrigðiskerfisins birtist okkur í þeim mannréttindabrotum sem því miður eiga sér stað daglega á deildum og stofnunum þar sem fólk með geðrænar áskoranir og fatlanir dvelur. Skortur á fagfólki, fólki með notendareynslu, vondur húsakostur og síðast en ekki síst úrelt hugmyndafræði ýtir undir þessa óheillapróun. Einstaklingar fá ekki að fara út svo dögum og jafnvel vikum skiptir, fá ekki að fara út af herbergi, mega ekki reykja nema á ákveðnum tímum, fá ekki að nota síma eða tölvur, eru þvingaðir til að taka inn lyf og nauðungarsprautaðir. Það er ekkert í fjárlögum 2023 eða fjármálaáætlun sem gerir ráð fyrir nýjum húsakosti eða eflingu starfs á geðdeildum og/eða samfélagsgeðteyma.

Eftirlitshlutverk ríkis og sveitarfélaga með þjónustueiningum geðþjónustu er ríkt en það er ljóst að það þarf að bæta verulega í er kemur að framkvæmd. Embætti landlæknis, heilbrigðisráðuneytið, félagsmálaráðuneytið og velferðarsvið sveitarfélaganna virðast alls ekki ná nægilega vel utan um verkefnið eins og fram kom í skýrslu Ríkisendurskoðunar um geðheilbrigðismál frá því í vor: „Mátti Ríkisendurskoðun bíða mánuðum saman eftir svörum við tilteknum spurningum, þrátt fyrir ítrekanir, en einnig gekk erfiðlega að finna fundatíma. Ríkisendurskoðun telur jafnframt sum svör ráðuneytisins hafa verið óskýr og illa rökstudd þegar þau loks bárust.“¹ Vanfjármagnað eftirlit er vond blanda við undirmönnun og mikla starfsmannaveltu í geðheilbrigðiskerfinu.

Geðhjálp hefur of oft komið að málum þar sem notendur geðheilbrigðisþjónustunnar, sem telja að meðferð hafi verið ábótavant og jafnvel að brotið hafi verið á þeim, kvarta til eftirlitsaðila á vegum heilbrigðisráðuneytisins en þurfa að bíða meira en ár eftir fyrstu viðbrögðum.

Þessi veruleiki opinberast með einkar skýrum hætti í úttekt Ríkisendurskoðunar og Geðhjálp hefur ítrekað lagt fram þá tillögu að á Íslandi taki til starfa „Geðráð“ sem haldi utan um mælaborð geðheilbrigðismála og leggi til aðgerðir til skamms og langs tíma. Verkefnin eru á víð og dreif í kerfinu og yfirsýn skortir tilfinnanlega.

¹ 2 Geðheilbrigðisþjónusta, stefna – skipulag – kostnaður – árangur. Stjórnsýsluúttekt. Ríkisendurskoðun. bls. 7.

Niðurlag

Það er okkar sem samfélags að bregðast við þeirri óheillapróun sem tíunduð hefur verið hér á undan. Afleiðingar vanfjármögnunar geðheilbrigðiskerfsins birtast okkur m.a. með þeim hætti sem hér hefur verið lýst. Þetta er hins vegar ekki tæmandi útlistun á afleiðingum þessa og má þar m.a. nefna geðheilbrigði eldri borgara og fjölgun öryrkja vegna geðrænna áskoranna svo eitthvað sé nefnt. Geðheilbrigði barna og það að styðja við foreldra er hins vegar mikilvægasta verkefnið. Það að beina sjónum að orsökum í stað afleiðinga er leiðin sem kemur til með að gagnast okkur best.

Það er okkar sem samfélags að bregðast við þeirri óheillapróun sem tíunduð hefur verið hér á undan. Afleiðingar vanfjármögnunar geðheilbrigðiskerfsins birtast okkur m.a. með þeim hætti sem hér hefur verið lýst. Þetta er hins vegar ekki tæmandi útlistun á afleiðingum þessa og má þar m.a. nefna geðheilbrigði eldri borgara og fjölgun öryrkja vegna geðrænna áskoranna svo eitthvað sé nefnt. Geðheilbrigði barna og það að styðja við foreldra er hins vegar mikilvægasta verkefnið. Það að beina sjónum að orsökum í stað afleiðinga er leiðin sem kemur til með að gagnast okkur best.

Eftirfarandi eru níu aðgerðir sem ráðast þarf í til þess að setja geðheilbrigði í forgang (sjá nánar á www.39.is):

1. Gera heildarúttekt á umfangi og framkvæmd geðheilbrigðisþjónustu á Íslandi
2. Efla heilsugæsluna sem fyrsta viðkomustað og gera þjónustuna þverfaglegri
3. Stórauka stuðning og fræðslu fyrir foreldra
4. Hefja niðurgreiðslu viðtalsmeðferða
5. Gera geðrækt hluta af aðalnámskrá grunnskóla
6. Fjölga atvinnutækifærum fyrir ungmenni og fólk með geðrænar áskoranir
7. Byggja nýtt húsnæði geðsviðs LSH, og á Akureyri, og endurskoða hugmyndafræði og innihald meðferðar
8. Útiloka nauðung og þvingun við meðferð
9. Koma á fót Geðráði, breiðum samráðsvettvangi um geðheilbrigðismál

Virðingarfyllt,

Stjórn landssamtakanna Geðhjálp